

УДК 81.115 + 81'276.11

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЛОГІКО-ПОНЯТТЄВОГО ПІДХОДУ ДО ТРАКТУВАННЯ МОДАЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано вузьке та широке тлумачення логіко-поняттєвого підходу для дослідження модальності як лінгвальної категорії. Наводяться основні класифікації модальних значень. Це дає змогу порівнювати вербалізацію модальних виявів мовців з огляду на об'єктивне існування можливих, необхідних, цінних явищ і їх суб'єктивну оцінку мовцями. Розглянуто теоретичні засади використання означеного підходу як на різних рівнях мовної системи, так і мовлення й комунікації в цілому. Висвітлено основні концепції модальних значень (функціонально-семантичної, текстової, комунікативної, прагматичної й ін.). Також мова йде про багатогранність категорії модальності. Це ознаменувало відображення означеного підходу у сучасних різноманітних напрямках дослідження модальності.

Ключові слова: *модальність, логіко-поняттєвий підхід, мовна система, види модальності, категоризація.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки про мову значна увага приділяється модальним виявам мовця, які відображають суб'єктивне розуміння ситуацій спілкування через призму об'єктивної реальності. Логіко-поняттєвий підхід є базовим для тлумачення категорії «модальність». Він дав поштовх для розвитку багатьох мовознавчих студій. Оскільки сучасне мовознавство постійно звертається до цього підходу, він вимагає нового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці ХХ століття неоднозначний характер модальності спричинив появу та розвиток

різноманітних напрямків її тлумачення. Ця категорія представлена О. В. Бондарком як функціонально-семантична з польовою організацією різних рівнів; Т. М. Корольова та М. І. Конюшкевич тлумачать її як комунікативну категорію, О. В. Падучева – як суб'єктивну семантичну та прагматичну категорію, В. П. Руднев – як текстотвірний феномен, тощо. У свою чергу в германському мовознавстві модальність досліджується як граматична (Р. Ашер, Ф. Палмер, А. Рот, С. Чан) або ж комунікативно-граматична категорія (Дж. Байбі, С. Калагем, Ф. Кіфер, А. Крацер). Вивчення модально-оцінної структури інтерв'ю в німецькій мові представлено в роботі І. Ю. Капічнікової. Лінгвокультурологічні аспекти вираження модальності розглядаються в працях Г. В. Вальчук, А. Вежбицької, В. В. Воробйова, І. О. Голубовської, В. В. Дубичинського, Б. Елена, Н. В. Косилкіної, Р. К. Міньяр-Белоручева.

Мета статті. В статті зроблено спробу простежити розвиток логіко-поняттєвого підходу у вивченні модальності та його відображення в похідних наукових концепціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Указаний напрямок вивчення модальності є одним із перших, котрий розвинувся в мовознавстві. Це зумовлено тим, що модальність, як ставлення мовця до висловлюваного, підпорядкована процесам мислення та категоризації світу, що виступає безпосереднім предметом логіки. Фактично за такого напрямку базис, розроблений логікою, був перенесений у лінгвістику у процесі дослідження модальності як мовного явища, тому отримав назву „вузкий”. Він зводить модальність до логічної модальності судження, обмежуючись виокремленням на рівні формальної логіки значень оцінки, можливості, необхідності, реальності / ірреальності [8, с. 71–75].

Суто логічна категорія набуває лінгвістичного тлумачення завдяки її розгляду на рівні граматики чи семантики. Наприклад, Г. В. Колшанський, досліджуючи модальність як загальну семантичну категорію, що має змішаний лексико-граматичний характер, виокремлює два рівні висловлювання: предметно-логічний та емоційно-оцінний і зазначає: „... будь-якому

мовотворенню притаманний суб'єктивний фактор, що відображає ставлення суб'єкта до предмета свого висловлювання" [1, с. 9]. Таким чином, перший рівень передає інформацію, а другий – ставлення мовця до неї. Наприклад:

Укр. ...*Я обдивлялася дівчаток, як вони одягнені (1), взуті в туфельки, і думала: „Чи я колись буду мати такі платтячка і туфлі? (2) ... [13].*

Рос. *К сожалению (2), моя профессия эгоистично оторвала (2) меня от всего внешнего мира и всего личного и заставила (2) полностью сконцентрироваться на своей работе – быть солистом на сцене (1) [12].*

Англ. ...*We look forward (2) to performing a few songs off the new CDs such as Hymn 4 my Soul(1)... [15].*

Франц. *Et pour quoi se prénom, Lara, euh.. Lara ?*

En fait (2), c'est en souvenir d'une chanson (1) de mon film préféré (2) [16].

(Тут і в наступних прикладах виділення та позначки наші – О. С.).

Відповідно, фрагменти з позначкою (1) відображають предметно-логічну сторону модальності, а (2) – емоційно-оцінну, причому обидва фактори взаємозумовлені (нижнє підкреслення у фрагментах). Науковці, які займаються різними аспектами мови, виступають за онтологічну єдність раціонального й емоційного, що й показано в наведеному прикладі [7, с. 53]. Саме цей факт можна вважати беззаперечною заслугою представників логічного напрямку при трактуванні мовної модальності.

Логіко-поняттєвий підхід дав поштовх для розвитку двох фундаментальних мовознавчих концепцій, висунутих Ш. Баллі й В. В. Виноградовим щодо змістового, структурного та комунікативного характеру модальності. Роботи згаданих мовознавців ознаменували *широке трактування модальності* з урахуванням мовних засобів вираження ставлення мовця до дійсності, до змісту висловлювання, співрозмовника, до самого себе, включно з емоційно-експресивною оцінкою повідомлення.

Так, модусно-диктумна концепція швейцарського лінгвіста Ш. Баллі розглядає модальність як явище синтаксичного рівня речення. У своїй роботі „Общая лингвистика и вопросы французского языка” він охарактеризував

зазначену категорію так: „Модальність – це душа речення; як і думка, вона утворюється головним чином в результаті активної операції суб’єкта, який говорить. А це означає, що неможливо надавати статус речення такому висловлюванню, яке не виражає модальності” [2, с. 144]. На думку Ш. Баллі, будь-яке висловлювання має основний зміст, фактичний (*диктум*) і його модальну частину (*модус*), яка відбиває індивідуальну оцінку викладених фактів [2, с. 43]. Диктум – предметно-логічний зміст висловлювання, що співвідноситься з описом певної ситуації. Диктумна частина висловлювання позначає об’єктивну реальність. Вона має незмінний характер незалежно від комунікативних цілей мовця та її взаємодії з іншими комунікативними категоріями, такими, як темпоральність, діалогічність тощо. Диктум протиставляється модусу, який ще називають *модальною рамкою висловлювання* (далі – МРВ) [11, с. 7–8]. Останній також виступає як частина висловлювання, котра прив’язує диктум до ситуації спілкування. Таким чином, модус стає показником модальності речення, у якому відбивається інтелектуальне, вольове, емоційне судження про диктум. За способом вираження лінгвіст поділив модуси на імпліцитні й експліцитні. Ця концепція поширена в західних наукових колах. Вона перегукується з принципом співвідношення емоційного та раціонального в судженнях, що розглядається представниками логічного напрямку.

Послідовники швейцарського лінгвіста, переосмислюючи диктумно-модусну концепцію, співвідносять модальність із мовленням у цілому. Відтак диктум асоціюється з пропозицією, а модус – з прагматичним (комунікативним) аспектом. Загалом модальність окреслюється як засіб досягнення комунікативної мети [6, с. 102]. Представники напрямку, започаткованого Ш. Баллі, в якості модальних значень виділяють реальність / нереальність, наказовість, можливість / неможливість, оптативність, упевненість / невпевненість. Таке висвітлення питання дало можливість заглибитись у проблему предикативності та модального зв’язку речення у співвідношенні з істинністю висловлювання [3, с. 170]. Наприклад, мовець може приписувати

явищам певні властивості на основі власних уподобань чи критеріїв: *Укр. Він красивий / Я знаю, що він красивий / Мені здається, що він красивий. Рос. Он красивый / Я знаю, что он красивый / Мне кажется, что он красивый.* В українській та російській мовах така предикативно-модальна зв'язка імпліцитна, а в англійській та французькій може бути як імпліцитною, так і експліцитною: англ. *She is beautiful / She looks beautiful / I consider her to be beautiful*; франц. *Elle est belle / Elle a bonne mine / Je lui trouve belle.*

У свою чергу В. В. Виноградов осмислював природу модальності в граматичних аспектах реалізації. Академік одним із перших дав тлумачення категорії модальності в широкому розумінні. За В. В. Виноградовим, сутність модальності базується на поняттях «відношення» й «предикативність», за допомогою яких науковець зробив спробу визначити модальну частину мови: «якщо категорія предикативності виражає загальну співвіднесеність змісту речення з дійсністю, то відношення повідомлення, яке міститься в реченні, до дійсності є перш за все модальним відношенням» [5, с. 217]. Іншими словами, модальне відношення експлікує розуміння та кваліфікацію мовцем його повідомлення, а також співвідношення цього процесу з дійсністю задля забезпечення дієвості мови як засобу спілкування. Відповідно вводяться поняття суб'єктивної та об'єктивної модальності. За змістовим наповненням визначення модальності, наведені в обох концепціях, перегукуються й до сьогодні залишаються вихідними для сучасних досліджень. Зокрема, один із напрямів зіставного вивчення модальності полягає у протиставленні модифікаторів суб'єктивної / об'єктивної модальності.

Ще одним внеском послідовників логіко-поняттєвого підходу є розробка в мовознавстві системи видів модальності (алетична, деонтична, аксіологічна, епістемічна та ін). Ці різновиди лежать в основі виокремлення О. В. Бондарком шести типів модальних значень на позначення співвіднесеності змісту висловлювання з дійсністю, що включає мовця, з позиції якого й установлюється таке співвідношення, або ж із позиції адресата чи третьої особи, яка інтерпретує висловлювання: 1) реальність / ірреальність (укр. *Я хочу купити*

авто / *Я хотів би купити авто*; рос. *Мы продаем дом / Мы бы продали дом*; англ. *I'm eager to make friend swith you / I made friends with them*; франц. *Je mange trop / Je voudrais manger peu*); 2) можливість, необхідність чи бажаність (укр. *Можливо, він зайде сьогодні*; рос. *Возможно, мы встретимся*; англ. *It's necessary to come in time*; франц. *Il estnécessairedesavoir*); 3) упевненість у достовірності повідомлення (укр. *Ви, безперечно, маєте рацію*; рос. *Конечно, мы прийдем*; англ. *Sure enough! Absolutely correct!* франц. *Il a absolument raison*); 4) ствердження / заперечення (укр. *Я побачу їх сьогодні / Я вже ніколи з ним не побачусь*. Рос. *Они выполняют задание / Они не опоздают*. Англ. *I trust you / I won't trust you any more*. Франц. *Je visite mes amis / Je ne visite personne*) та інші. Указані типи модальних значень виявляються на різних рівнях організації мови (лексичному, граматичному, інтонаційному) [4, с. 67–78].

Наведена класифікація модальних значень перегукується з концепцією З. Я. Тураєвої, яка надала лінгвістичне наповнення логічному тлумаченню широкого поля модальності. Так, у полі модальності виділяються значення абсолютної та відносної оцінки (аксіологічні модуси), значення забороненого й дозволеного (деонтичні модуси), бажаного й небажаного (оптативні модуси), можливого й неможливого (алетичні модуси), відомого й невідомого (епістемічні модуси) [10, с. 21–27].

Невизначеність меж модальності та нечіткість тлумачення її сутності, статусу, формального вираження наводить О. В. Бондарко на думку про те, що встановлені мовцем відношення змісту висловлювання до дійсності потребують уточнення. Лінгвіст вважає, що модальність слід розглядати з огляду на домінуючу диференційну ознаку, котра вказує на те, яке саме відношення до дійсності слід вважати основним і специфічним для модальності. Такою основною ознакою науковець вважає відношення, представлене в опозиції реальність / ірреальність. Саме це відношення, за О.В. Бондарко, охоплює значення: можливість, необхідність, гіпотетичність і т.д.; оцінка достовірності; комунікативна спрямованість висловлювання; ствердження / заперечення; засвідчуваність (переказування / безпосереднє висловлення думки) [9, с. 67–78].

Висновок. Таким чином, логіко-поняттєвий напрямок заклав основу для лінгвістичних досліджень модальності, зокрема зіставних, окресливши зміст, різновиди модальності, а також можливості їх дослідження як лінгвістичних категорій. Це стало поштовхом для розвитку сучасних мовознавчих концепцій модальності (функціонально-семантичної, текстової, комунікативної, прагматичної й ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Апресян Ю. Д. – М.: Наука, 1974. – 366 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли – М.: Изд-во иностраннойлит., 1955. – 416 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
4. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
5. Виноградов В. В. Грамматика русского языка: Синтаксис. / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2. – Ч. 1. – 345 с.
6. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков [уч. для пед. ин-тов] / В. Г. Гак. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1983. – 287 с.
7. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референционные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева / отв. ред. В. М. Успенский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 288 с.
8. Сабанеева М. К. Логическая и лингвистическая сущность модальности высказываний / М. К. Сабанеева // Проблемы комплексного анализа языка и речи. – Л.: Просвещение, 1982. – С. 71-75.
9. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. [А. В. Бондарко, М. Д. Воейкова, В. Г. Гак, И. Б. Долинина, В. Б. Евтюхин] ; А. В. Бондарко (отв. ред.). – СПб: Наука, 1996. – 229с. – (РАН; Институт лингвистических исследований {Санкт-Петербург}).

10. Тураева З. Я. Категория модальности в художественном тексте многозначность и вариативность / З. Я. Тураева // Вопр. структуры англ. яз. в синхронии и диахронии. – Л., 1989. – Вып. 6. – с 21-27.
11. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / В. Д. Шинкарук : Монографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.
12. ОК : Архив интервью [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ok-magazine.ru/stars/>
13. МС : Мистецька сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=908>
14. СЛ : Citylife. Архів видань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.citylife.com.ua>
15. BBC : BBC. Interview archive [Electronic resource]. – Access : <http://www.bbc.co.uk/archive.shtml?interviews>
16. EL : Effetlarsen. Interviews [Electronic resource]. – Access : <http://effetlarsen.voila.net/interviews.htm>

Сушкевич О. Некоторые аспекты лингвистического применения логико-понятийного подхода к трактованию модальности.

В статье проанализировано узкое и широкое истолкование логико-понятийного подхода при исследовании модальности как языковой категории. Приведены основные классификации модальных значений. Это позволяет сопоставлять вербализацию модальных проявлений говорящего с точки зрения объективного существования возможных, необходимых, ценных явлений и их субъективную оценку. Рассмотрены теоретические основы использования указанного подхода как на разных уровнях языковой системы, так и речи, и коммуникации в целом. Определены основные концепции модальных значений (функционально-семантическая, текстовая, коммуникативная, прагматическая и прочие). Так же речь идет о багатогранности категории модальности. Это ознаменовало отображение указанного подхода в современных разнообразных направлениях исследования модальности.

Ключевые слова: модальность, логико-понятийный подход, языковая система, виды модальности, категоризация.

Sushkevych O. Some aspects of linguistic application of logic and concept approach to defining modality.

The article under consideration regards the problem of logical and conceptual basis of modality in linguistics. Thus, the purpose of the paper is to find track of the mentioned approach in the development of modern linguistic studies.

Logic and concept approach is viewed as narrow (logical) and broad (philological). The first one gives general modal meanings and their classifications, the latter – presents their linguistic application in the language system.

As a result, logical categories are adopted in linguistics. Taken into consideration they provide better understanding of a speaker's motives, communicative situation, and cultural differences in new linguistic concepts of modality. Logical basis stimulates the development of modern approaches and classifications which regard modality as a complex category with a wide range of meanings and possibilities of verbalization.

Key words: *modality, logic and concept approach, language system, kinds of modality, categorization.*